

ADABIYOT DARSLARIDA MUAMMOLI TA'LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Gulnoza Xolmatova Izzatliyevna

*Namangan davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada adabiyot darslarida muammoli ta'limni tashkil etish metodikasi yoritilgan. Unda muammoli ta'lim texnologiyasining didaktik mohiyati, badiiy asarlarni o'rganishdagi o'ziga xos xususiyatlari va mazkur yondashuvning adabiyot faniga mosligi asoslab berilgan. Shuningdek, muammoli vaziyat yaratish usullari, ziddiyatli savollar, talqinlar to'qnashuvi, ramziy tahlil hamda badiiy tahlil metodlaridan foydalanish yo'llari tahlil qilingan. Maqolada muammoli topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, ularning o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi roli ochib berilgan. Muammoli ta'limni tashkil etish bosqichlari va uning ta'lim samaradorligiga ta'siri ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, adabiyot ta'limi, ta'lim texnologiyasi, badiiy tahlil, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, muammoli vaziyat, analitik yondashuv, reflektiv tafakkur, didaktik yondashuv

Abstract. This article explores the methodology of organizing problem-based learning in literature classes. It examines the didactic essence of problem-based learning and substantiates its relevance to literature education, taking into account the specific features of literary texts such as multiple interpretations, imagery, and emotional impact. The study analyzes methods of creating problem situations, including the use of open-ended and contradictory questions, interpretative conflicts, and symbolic analysis. Special attention is given to the development of a system of problem-based tasks aimed at enhancing students' critical, analytical, and creative thinking skills. The stages of implementing problem-based learning and its effectiveness in improving the quality of education are also discussed.

Keywords: *problem-based learning, literature teaching, educational technology, literary analysis, critical thinking, creative thinking, problem situation, analytical approach, reflective thinking, didactic approach*

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirish va ijodiy yondashuvni rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, adabiyot darslarida badiiy asarlarni chuqur anglash, turli talqinlarni tahlil qilish va muallif g'oyasini ochib berish jarayonida o'quvchilarning faol ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlardan, xususan, muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Adabiyot ta'limi o'zining o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Badiiy asar ko'p qatlamli mazmunga ega bo'lib, u turli talqinlarga ochiqdir hamda o'quvchidan nafaqat mantiqiy, balki obrazli va emotsional tafakkurni talab qiladi. Shu sababli adabiyot darslarida an'anaviy reproduktiv metodlar har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, o'quvchilarni faol fikrlashga undovchi, bahs-munozaraga jalb etuvchi va mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltiruvchi metodlar samaraliroq hisoblanadi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi aynan shunday imkoniyatlarni taqdim etadi. U o'quvchilarni muammoli vaziyatlarga duchor etish orqali ularning tafakkur faoliyatini faollashtiradi, izlanishga undaydi va bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, adabiyot darslarida muammoli yondashuv orqali badiiy asarlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish, yashirin ma'nolarni ochish va muallif g'oyasini chuqur anglash imkoniyati yaratiladi.

Mazkur maqolada adabiyot darslarida muammoli ta'limni tashkil etish metodikasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Unda muammoli vaziyat yaratish usullari, topshiriqlar tizimi va ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish mexanizmlari yoritilib, ushbu yondashuvning ta'lim samaradorligiga ta'siri asoslab beriladi.

Zamonaviy pedagogikada muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishga yo'naltirilgan samarali didaktik tizim sifatida e'tirof

etiladi. Muammoli ta'lim – bu o'qituvchi tomonidan maxsus tashkil etilgan muammoli vaziyatlar asosida o'quvchilarning bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishini ta'minlovchi ta'lim jarayonidir. Ushbu yondashuvning didaktik mohiyati shundan iboratki, o'quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki muammoni hal etish jarayonida faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi[1]. Natijada ta'lim jarayoni reproduktiv emas, balki izlanishga asoslangan, ijodiy xarakter kasb etadi.

Adabiyot ta'limi o'zining o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. Avvalo, badiiy asar ko'p qatlamli mazmunga ega bo'lib, u turli talqinlarga ochiqdir. Har bir o'quvchi asarni o'z dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va hissiy kechinmalariga tayangan holda turlicha anglaydi. Bu esa adabiyot darslarida yagona "to'g'ri javob"dan ko'ra, turli qarashlar va talqinlarning mavjud bo'lishini taqozo etadi. Shuningdek, badiiy asar obrazlar, ramzlar va badiiy tasvir vositalari orqali ifodalanadi, bu esa o'quvchilardan nafaqat mantiqiy, balki obrazli va emotsional tafakkurni ham talab qiladi[2]. Badiiy matnning emotsional ta'sirchanligi o'quvchini fikrlashga, his etishga va baholashga undaydi.

Mazkur xususiyatlar muammoli ta'lim texnologiyasi bilan uzviy bog'liqdir. Chunki muammoli ta'lim aynan ziddiyat, savol va izlanish asosida quriladi, adabiyot esa o'z tabiatiga ko'ra muammoli, ko'p ma'noli va bahsli mazmunga ega. Badiiy asarni tahlil qilish jarayonida o'quvchilarda turli savollar, qarama-qarshi fikrlar va talqinlar yuzaga keladi, bu esa muammoli vaziyatni tabiiy ravishda shakllantiradi. Shu sababli adabiyot darslarida muammoli ta'limni qo'llash nafaqat metodik jihatdan asosli, balki zaruriy hisoblanadi.

Adabiyot darslarida muammoli ta'limni samarali tashkil etishning asosiy sharti – bu muammoli vaziyatni to'g'ri va maqsadga muvofiq yaratishdir. Muammoli vaziyat o'quvchida mavjud bilimlari bilan yangi o'rganilayotgan material o'rtasida kognitiv ziddiyatni yuzaga keltiradi va uni faol fikrlashga undaydi[3]. Shu sababli o'qituvchi dars jarayonida o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadigan, ularni izlanishga majbur qiladigan savollar va vaziyatlarni tashkil etishi lozim.

Muammoli vaziyat yaratishning eng samarali usullaridan biri – ziddiyatli va ochiq savollarni tuzishdir. Bunday savollar aniq va yagona javobni talab qilmaydi, aksincha, o‘quvchilardan turli nuqtai nazarlarni ilgari surishni, ularni asoslashni va muhokama qilishni talab etadi. Masalan, badiiy asardagi qahramon harakatlarini baholashda “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” degan qat‘iy hukm emas, balki “nima uchun?”, “qanday sabab bilan?” kabi savollar o‘quvchilarning tafakkurini faollashtiradi.

Muammoli ta’lim jarayonida talqinlar to‘qnashuvini tashkil etish ham muhim metodik vosita hisoblanadi. Badiiy asar ko‘p ma’noli bo‘lgani sababli uni turli metodlar asosida – ijtimoiy, biografik, psixologik yoki qiyosiy yondashuvlar orqali tahlil qilish mumkin[4]. Turli talqinlarning yuzaga kelishi o‘quvchilarni bahs-munozaraga jalb qiladi, ularni o‘z fikrini himoya qilishga va boshqa qarashlarni tahlil qilishga undaydi. Natijada o‘quvchilarda tanqidiy va mantiqiy fikrlash rivojlanadi.

Bundan tashqari, badiiy asarlardagi ramziy va yashirin ma’nolarni ochishga yo‘naltirilgan topshiriqlar muammoli vaziyat yaratishda muhim ahamiyatga ega. Obrazlar, ramzlar va badiiy detallar orqali ifodalangan g‘oyalarni anglash o‘quvchilardan chuqur tahlilni talab qiladi. O‘qituvchi o‘quvchilarni aynan shu yashirin ma’nolarni izlashga yo‘naltirsa, ular matnni yuzaki emas, balki mazmunan chuqur o‘zlashtira boshlaydi.

Muammoli vaziyatni samarali tashkil etishda badiiy tahlil metodlaridan foydalanish ham muhim hisoblanadi. Ijtimoiy, biografik, qiyosiy va boshqa metodlar asosida asarni o‘rganish o‘quvchilarga kengroq fikrlash imkonini beradi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar asarni turli jihatdan tahlil qiladi, sabab-oqibat aloqalarini aniqlaydi va umumiy xulosaga keladi. Demak, to‘g‘ri tashkil etilgan muammoli vaziyat adabiyot darsining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. U o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va ta’lim jarayonini mazmunan boyitadi.

Adabiyot darslarida muammoli ta’limni samarali tashkil etish muammoli topshiriqlar tizimini to‘g‘ri ishlab chiqishga bevosita bog‘liqdir. Topshiriqlar nafaqat bilimni tekshirish vositasi, balki o‘quvchining fikrlash faoliyatini rivojlantiruvchi asosiy didaktik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi[5]. Shu sababli muammoli

topshiriqlar tizimi o'quvchilarning tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rag'batlantiruvchi tarzda tuzilishi lozim.

Muammoli topshiriqlarning asosini "nima uchun?" va "qanday?" tipidagi savollar tashkil etadi. Bunday savollar o'quvchini oddiy faktlarni qayta aytishga emas, balki sabablarni aniqlash, hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunish va mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Masalan, qahramonning xatti-harakatlarini izohlashda "nima uchun u shunday yo'l tutdi?" yoki "agar vaziyat boshqacha bo'lganida nima bo'lardi?" kabi savollar o'quvchilarning fikrlashini chuqurlashtiradi.

Shuningdek, ijodiy va tahliliy topshiriqlar muammoli ta'limning muhim komponenti hisoblanadi. Tahliliy topshiriqlar orqali o'quvchilar matnni tarkibiy qismlarga ajratadi, obrazlar tizimini o'rganadi va asarning g'oyaviy mazmunini aniqlaydi. Ijodiy topshiriqlar esa o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi, ularni yangi g'oyalar ilgari surishga undaydi[6]. Masalan, asarni davom ettirish, muqobil yakun yaratish yoki qahramon nomidan fikr bildirish kabi topshiriqlar o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

Muammoli topshiriqlar tizimida qiyosiy va zamonaviy hayot bilan bog'lovchi vazifalar ham muhim o'rin tutadi. Badiiy asardagi voqealarni boshqa asarlar bilan solishtirish yoki ularni hozirgi davr bilan bog'lash o'quvchilarda kengroq dunyoqarashni shakllantiradi. Bu esa o'quvchilarga adabiy matnni real hayot bilan uyg'un holda anglash imkonini beradi.

Bundan tashqari, guruhli muhokama va bahs elementlarini o'z ichiga olgan topshiriqlar muammoli ta'limning samaradorligini oshiradi. Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalaydi, boshqalarning qarashlarini tinglaydi va ularni tahlil qiladi. Bahs-munozara esa o'quvchilarning dalillash, asoslash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Demak, muammoli topshiriqlar tizimi o'quvchining fikrlash faoliyatini rivojlantiruvchi asosiy vosita hisoblanadi. To'g'ri tashkil etilgan topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, tahliliy yondashuvini va ijodiy tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi hamda adabiyot darslarining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Adabiyot darslarida muammoli ta'limni samarali tashkil etish izchil metodik bosqichlarga asoslanadi. Ushbu bosqichlar o'quvchilarning bilish faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi va yagona didaktik tizimni tashkil etadi. Muammoli ta'lim jarayoni odatda quyidagi ketma-ketlik asosida amalga oshiriladi: **muammoli vaziyat yaratish** → **muammoni anglash** → **gipoteza ilgari surish** → **tahlil va muhokama** → **xulosa chiqarish**.

Darsning birinchi bosqichida o'qituvchi muammoli vaziyat yaratish orqali o'quvchilarda kognitiv ziddiyat hosil qiladi. Bu bosqich o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi va ularni faol fikrlashga undaydi. Keyingi bosqichda o'quvchilar muammoni anglaydi, ya'ni masalaning mohiyatini tushunadi va asosiy savollarni aniqlaydi. Shundan so'ng ular turli gipotezalarni ilgari surib, muammoning ehtimoliy yechimlarini taklif etadi.

Tahlil va muhokama bosqichida ilgari surilgan fikrlar dalillar asosida tekshiriladi, turli qarashlar taqqoslanadi va bahs-munozara orqali asosli xulosalarga yaqinlashiladi. Yakuniy bosqichda esa o'quvchilar umumlashtirilgan xulosa chiqaradi va o'z fikrini mustaqil ravishda shakllantiradi. Ushbu jarayon o'quvchilarning bilimni ongli o'zlashtirishini ta'minlaydi.

Muammoli ta'lim jarayonida o'qituvchining roli ham tubdan o'zgaradi. U an'anaviy ma'nodagi bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning fikrlash faoliyatini yo'naltiruvchi va tashkil etuvchi fasilitator sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi muammoli vaziyatni yaratadi, savollar beradi, lekin tayyor javobni bermaydi. Bu esa o'quvchilarning mustaqil izlanishiga imkon yaratadi.

O'quvchilar esa mazkur jarayonda faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. Ular mustaqil fikrlaydi, gipotezalar ilgari suradi, o'z qarashlarini dalillar bilan asoslaydi va muhokama jarayonida faol qatnashadi. Bu esa ularning tanqidiy fikrlash, dalillash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Natijada muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki ularning ijodiy, tanqidiy va mustaqil tafakkurini ham rivojlantiradi. Demak, muammoli ta'lim adabiyot darsini tashkil etishning yaxlit

metodik modeli sifatida namoyon bo‘lib, ta‘lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, adabiyot darslarida muammoli ta‘lim texnologiyasini qo‘llash o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda muhim omil hisoblanadi. Badiiy asarlarning ko‘p qatlamli va talqinlarga ochiq tabiati muammoli vaziyat yaratish uchun qulay metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Muammoli savollar, talqinlar to‘qnashuvi, ramziy tahlil va ijodiy topshiriqlar orqali o‘quvchilar nafaqat bilimni o‘zlashtiradi, balki uni tahlil qilish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini ham egallaydi. Shuningdek, muammoli ta‘lim jarayonida o‘qituvchining roli fasilitator sifatida namoyon bo‘lib, u o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini yo‘naltiradi. O‘quvchilar esa faol ishtirokchi sifatida muammoni hal etish jarayonida bevosita qatnashadi, bu esa ularning tanqidiy, ijodiy va analitik tafakkurini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, muammoli ta‘lim texnologiyasi adabiyot darslarini samarali tashkil etishning zamonaviy va kompleks metodik modeli bo‘lib, u o‘quvchilarning intellektual rivojlanishini ta‘minlash, mustaqil fikrlashini shakllantirish va ta‘lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mahmudov N., Nurmonov A. Ona tili va adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018.
2. Karimov N. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
3. Qayumov A. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.
4. Yo‘ldoshev J.G. Ta‘lim texnologiyalari va innovatsion metodlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.
5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Makhmutov M.I. Problemnoe obuchenie. – Moskva: Pedagogika, 1975.